

Kuidas jutustada luulest ja miks?

Mart Velsker. Luulejutud. Tekste aastastest 1994–2020. (Studia litteraria Estonica 21.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2022. 463 lk.

Mart Velskri „Luulejutud” ei ole küll ilukirjandus selle sõna tavapärasest tähendusest, kuna koosneb eesti luule käsitlustest ja arvustustest, kuid see pakub kohati samaväärset lugemisnaudingut.¹ Seejuures ei tee raamatut võluvaks ainuüksi aines (alustades küsimusest „Kellele on vaja eesti luulet?” ja lõpetades Tõnis Vilu auhinnatud „Tundekasvatuse” arvustusega), vaid ka luulekäsitluste loomise viis (alusstruktuur). Ma julgeks isegi väita, et kogumik peaks olema kohustuslik lugemisvara igaühele, kes tahab kunagi kirjutada kirjanduskriitikat, sest sarnaselt Märt Väljataga palvetega retsensendile² näitab Velsker taktitundelisel moel, kuidas luulest rääkida ja kellele see üldse korda võiks minna.

Harold Bloom on öelnud, et ilukirjandust loetakse mina kasvatamiseks ja pilgu ära pööramiseks pettekujutelmadest nagu autori surm ja umbisikuline keelekesksus.³ Lugemine on tema jaoks esmajärjekorras enda humaansuse arendamise projekt, mis ei ole taandatav pelgalt ühele teooriale ega lugemisviisile. See võtab täpselt kokku, milliseid väärtusi kannavad „Luulejutud”. Kõigepealt ei karda Velsker selgeks teha, kes lugejaga räägib. Igaüks saab aru, et kogumiku tekstid on kirjutanud kirjandusteadlane, kuid neis peituv hääl on ka eneskriitiline. Näiteks kui Velsker seostab Paul-Eerik Rummo põgenemismotiivi Erich Frommi raamatuga „Põgenemine vabaduse eest”, lisab ta sellele kommentaari, et tõlgendus on tõenäoliselt vale (lk 166). Teisal kirjeldab ta põhjalikult, kuidas Andres Ehini luule tõstab teda õhku (paneב lendama), aga ei unusta kordagi, et seda ei saa hea luule hinnangukriteeriumiks seada (lk 143). Just eneseteadlikkus on Velskri käsitluste läbiv tunnusjoon, mis ei tekita ainuüksi poolehoidu, vaid sel on ka ennast kehtestav

¹ Vt **B. Melts**, Parim jutukogu 2022. – Looming 2023, nr 1, lk 136–138.

² Vt **M. Väljataga**, Paar palvet retsensendile. – Sirp 28. X 2005.

³ Vt **H. Bloom**, How to Read and Why. New York–London–Toronto–Sydney–Singapore: A Touchstone Book Published by Simon & Schuster, 2000, lk 21–29.

funktsioon. „Luulejutud” on pidevas dialoogis varasema retseptsoonilooaga, kuid erinevalt paljudest arvustajatest ei unustata kordagi ära enda positsiooni: „Äsja tutvustatud käsitlusvõimalusi äärmuseni viies võib jõuda ju ka selleni, et üdilik dünaamika on nii totaalne, et väärtustest ja hierarhilisest maailmamudelitest ei jää alles midagi. Minu lugejatunne ütleb aga, et see pole tösi.” (Lk 185) See „minu lugejatunne” ei kao isegi selliste autorite puhul nagu Jüri Üdi, kelle tõlgendamise viis on suuresti juba paika loksunud.

Kirjeldatud eneseteadlikkus on Velskri kui õppejõu anne, mida ta toetab tugeva materjali valiku (mida üldse arvustamiseks võtta) ja loomupärase tasakaalukusega. „Luulejuttudes” on mõningate eranditega vaatluse all XX–XXI sajandi eesti olulisemad luuletajad: Henrik Visnapuu, Paul-Eerik Rummo, Jüri Üdi, Gustav Suits, Hasso Krull, Andres Ehin, fs, Karl Martin Sinijärv, Andra Teede, Maarja Pärtna, Tõnu Õnnepalu, Sass Suuman, Tõnis Vilu jt. Seejuures ei ole Velskri kriitika lahmiv, vaid lugupidav. Näiteks „Sõnarise” luuleantoloogia arvustuses ütleb Velsker, et seesuguse töö hindamisel on mõistlikum loobuda ühete autorite tõstmisest teiste arvel (lk 121–122). Karl Muru koostajakäe vägivaldsust peab ta materjali suhtes pigem leebeks (lk 126). Kivisildnikust rääkides mainib ta, et üldjuhul on luuletaja õigel teel ja tal oleks kahju, kui too värsimasin seisma jääks (lk 257, 259). Jah, hinnangulisus on arvustustes ülioluline, aga Velskri tekstides ilmneb see pigem vihjamisi, ridade vahelt. Ainult mõnikord ei jää muud üle kui otse välja öelda, et miski ei sobi, nagu 2003. aasta luuleülevaates: „Aga sellest hoolimata ei taha ma kriitilisi tundmusi vältida. [---] Ma ei igatse mingit uut revolutsiooni – on tõenäoline, et revolutsioonide äärmised võimalused said jupiks ajaks läbi proovi-

tud 1990. aastate alguse eesti luules –, aga tahan siiski seda, et miski mind jahmataks, olgu see siis kasvõi üks kujund või stroof.” (Lk 340) Tasakaalukus ei tähenda seega nõudmistes hinnaalanduse tegemist.

Selge uurijapositioni ja taktitunde kõrval on sama oluline käsitluste süsteemaatilisus. On tavapärase, et Velsker loetleb tunnuseid, mis aitavad ühte või teist autorit ja tema tekste avada. Näiteks fs-i luulest toob ta välja üheksa tunnust: 1) ebamugav temaatika ja külmus, 2) autorikujundi paroodilisus, 3) linna-kesksus, 4) mittereligioosne jumala käsitlemine, 5) ü asemel y, 6) vormimängulisus, 7) silbilis-rõhulise värsi eiramine, 8) kirjutamisviisi minimalism ning 9) luulekogu kompositsioonis kindel algus ja lõpp (lk 387–390). Kuigi tunnuste paikapidavuse üle saab alati vaielda ja need võivad osaliselt kattuda, on märkimisväärne, et Velskri tähelepanekud varieeruvad vormist sisuni, tekstist autorini, kompositsioonist temaatikani ega ole piiritletavad kindla teooria või vaatepunktiga. Isegi kui vahel harva on teooria kasutusel, eelkõige Juri Lotmani arusaamad, siis on teoreetikut võetud ainult konkreetne tähelepanek või põhimõte. Mitte kunagi ei ole proovitud üle tuua tervet metodoloogiat. Näiteks Lotmani abil on Velsker sedastanud, kuidas mingi tunnuse puudumine võib olla selle ilmumisega sama kõnekas: Suumani luule näilise lihtsusega kaasneb hoopis tähendusliku keerukuse kasv (lk 179). Niimoodi ei mõju „Luulejutud” koormavalt, vaid on oma rütimis ladiusad, sulatades kokku kirjandusloolisi tähelepanekuid ja teooria või retseptiooni killukesi, luuletuste poeetilist analüüsi ja hinnangut, üleüldist filosoofiat ning ajaloolist (autori)konteksti. Sealhulgas ei eelistata ühte võimalust teisele, vaid valik tehakse vastavalt vaadeldavale objektile.

Loominguloolises käsitluses „Liikumine Paul-Eerik Rummo luules”⁴ võtab Velsker oma luulekirjutiste võlu ja valu kokku: „Põhistruktuuride üldistamine on abstraktsioon, mis ei pruugi konkreetse teksti puhul õieti midagi öelda” (lk 170). „Luulejuttude” suurim tugevus on nende üldistusjõud, näiteks see, kuidas Henrik Visnapuu luuletuse „Kevade kylan” põhjal on võimalik kokku võtta terve tema keeleluule loomeperiood (lk 74–75) või kuidas Gustav Suitsu „poetiline teisitolemine” ilmneb võimatus võimaluses lükkida kõrvuti kolm rõhutat silpi (lk 139). Samalaadne tendents ilmneb ülevaadetes, näiteks artiklis „Varemed, tasan-dikud, püramiidid. Uidang eesti nüüdisluules” (lk 278–291) saavutatakse üldistus ühe perioodi (murranguaja) üksikasjalise kirjeldamisega: kuidas 1990-ndate alguse vabaduse tuules seni kehtinud väärtused murenesid ja asendusid uutmoodi (turumajandusliku) paljususega. Samas, nagu Velsker vihjab, säilib fragmentide looks kirjutamisega teatud kartus (lk 291). Iga-suguse üldistamisega käib käsikäes abstraktsioon, mis detailidesse süvenedes ei pruugi autori või iga tema teose kohta enam kehtida. Suitsu või Visnapuu poeetiline eripära võib ilmned küll ühes vaadeldavas tekstis, aga ei pruugi esile tulla nende ülejäänud loomingus. Mingi perioodi kil-lukesi kokku liites on alati kõnekas, mis mahub rohkem või vähem tekstiruumi,

sest valikuga tehakse alati kellelegi liiga. Samal ajal ei teki „Luulejutte” lugedes kordagi hirmu, et Velsker ei tea, millest ta räägib. Isegi juhul, kui täpselt tekstile ei viidata. Abstraktsioon ei jää kahtlaseks heietuseks, vaid on osa nauditavast analüüsist, mille näiteks sobib Tõnu Önnepalu luulekatke „Hommikuudu” põgus avamine (lk 242). Ainuüksi lihtsate küsimuste tõstatamisega saab käsitluses näitlikustatud, kuidas tavapärase looduskirjelduse taga võib olla sügav ja lugejat segadusse ajav mõte.

Kõige lõpus (või vastupidiselt – al-guses) tasuks igal arvustajal endalt küsida: miks on üldse tarvis seda, mida ma teen? Milleks lugeda luulet või milleks kirjutada luulearvustusi? Kogumiku kirjandusloolise haarde ja isemase analüüsi kõrval paistab „Luulejuttudest” silma Velskri oskus küsida ja vastata nendele kõige raskematele küsimustele. See on tänamatu töö, kuna millegi põhjaneva sõnas-tamine eeldab millegi muu strateegilist välja jätmist. Kogumiku tuumküsimus on „Õõulikooli” loenguga tõstatatud „Kellele on vaja eesti luulet?” (lk 11–21), millele Velsker vastab T. S. Elioti abil: igaihele, kes meie keelt kõneleb. Luule tagab (lk 20) oma iseäralike korduste, keelestruktuuri ja kujundimänguga keele elususe ning kuigi maailmas on ridamisi põnevaid keeli ja kultuure, on ainult üks eesti keel, mida arendada ja hoida. Luule on keele lakmus.

⁴ Nõustun arvamusega, et see artikkel väärrib esiletõstmist. Vt **B. Melts**, Parim jutukogu 2022, lk 137.

TÕNIS PARKSEPP